

معیارهای مرمت منظر محوطه‌های تاریخی و طبیعی با تأکید بر محوطه بیستون کرمانشاه

سارا پوریوسف‌زاده*
محمدرضا بمانیان**
مجتبی انصاری***

چکیده

منطقه بیستون جزو مناطق بی‌نظیر در کشور و حتی جهان است که آمیختگی تاریخ و طبیعت، فرهنگ و افسانه را یک جا به نمایش می‌گذارد. این منطقه به عنوان پناهگاه حیات وحش از یک سو ارزش‌های طبیعی منحصر به فردی دارد و از دیگر سو دارای آثار تاریخی با ارزش جهانی است. در این مقاله به نقش معماری منظر به عنوان پیونددهنده و احیاکننده ارتباط بین لایه‌های طبیعی، تاریخی و روایت‌های داستانی منظر در چارچوب دیدگاه جامع‌نگر «مرمت منظر» تأکید شده است. این پژوهش با هدف بازشناسی طبیعی و فرهنگی منطقه بیستون که عرصه‌ای مناسب برای طرح دیدگاه جدید مرمت منظر به محوطه‌های تاریخی و طبیعی است به بررسی بوم‌شناسانه لایه‌های این محوطه پرداخته است تا از این رهگذر راهکارهایی عملی در مرمت جامع منظر بیستون به دست آید. در این مقاله ابتدا به طرح موضوع و روش تحقیق اشاره می‌شود و پس از واکاوی مفهوم واژه‌های مرمت بوم‌شناسی و مرمت منظر، اصولی برای مرمت جامع منظر به دست می‌آید. در ادامه به تحلیل بوم‌شناختی منطقه پرداخته و با توجه به ارکان مرمت منظر که شامل انسان، طبیعت، فرهنگ و تاریخ است، نقاط ضعف، قوت، فرصت‌ها و تهدیدات طبیعت و فرهنگ منطقه در دو جدول جمع‌بندی می‌شود. از آنجا که تأکید دیدگاه مرمت منظر به بازخوانی و احیای تمامی لایه‌های منظر است، در انتها با کنار هم قراردادن اصول مرمت منظر و مطالعات بوم‌شناسانه سایت، معیارهای مرمت منظر طبیعی و فرهنگی بیستون به دست می‌آید. نتیجه کلی آنکه صرفاً با مرمت تمامی لایه‌های موجود در منظر و درک رابطه بین آنهاست که می‌توان به احیای جامع محوطه‌های تاریخی و طبیعی دست یافت. در این پژوهش از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی در بستری از مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین مشاهدات میدانی متعدد بهره گرفته شده است.

واژگان کلیدی

مرمت منظر، منظر تاریخی، منظر طبیعی، بوم‌شناسی، بیستون.

* کارشناس ارشد معماری منظر دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

sara.pouryousefzadeh@gmail.com

** دکتری معماری، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. نویسنده مسئول ۰۹۱۲۱۰۸۱۵۳۴

bemanian@modares.ac.ir

*** دکتری معماری گرایش معماری منظر، دانشیار دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

ansari_m@modares.ac.ir

مقدمه

در جای جای خاک این سرزمین می‌توان عرصه‌های بی‌نظیر طبیعی یافت که بسترساز آثار تاریخی، هنری و فرهنگی تمدن ایرانی هستند. این محوطه‌ها اغلب مورد بی‌مهری قرار گرفته و یا حتی اگر طرحی در زمینه مرمت تاریخی آنها صورت گرفته باشد فاقد "نگاهی جامع" به ارزش‌های طبیعی و تاریخی آن به صورت توأمان بوده است. منظر بیستون نیز آمیزه‌ای از طبیعت، آثار تاریخی و روایت‌های فرهنگی را به نمایش می‌گذارد. نام این کوه در ادوار مختلف به صورت‌های: بغستان، بگستان، به هستان، بیستان و بیستون آمده و به معنای جایگاه خدایان است [افشارسیستانی، ۱۳۷۱: ۵۷۴].

"هنگامی که به ارزش‌های طبیعی منطقه‌ای بعد تاریخی از دست‌ساخت هنری بشر نیز افزوده گردد حاصل کار محوطه تاریخی طبیعی و فرهنگی بیستون می‌شود که در آن امتزاج طبیعت، معماری و تجربه حضور انسان در کنار طبیعت درسی بسیار آموزنده است" [مرادی و امیرکبیریان، ۱۳۷۶: ۸۷]. بنابراین بیستون، منظر فرهنگی است زیرا "از ویژگی‌های منحصر به فرد سرزمین برخوردار است و نمایشی مرکب از آثار طبیعی و انسانی است" [UNESCO, 2009].

در این میان نگاه مرمت منظر به این منطقه نگاهی نو و جامع است که جنبه‌های ناهمگون منظر را در تعامل و تکامل یکدیگر دیده و به دنبال احیای بوم‌شناسی طبیعت و تقویت ارزش‌های فرهنگی آن است. "به نظر می‌رسد تعریف دقیق و روشن از ویژگی‌ها و نارسایی‌های سایت، اولین قدم در شروع معماری منظر است. معمولاً عدم موفقیت در حل مشکلات منظر نه تنها مربوط به عدم توانایی طراح است بلکه به ناکافی بودن اطلاعات در تعریف دقیق قوت‌ها، ضعف‌ها و تهدیدات سایت نیز مربوط می‌شود" [Motloch, 2001: 286]. به این منظور در این مقاله شناخت محوطه بیستون به عنوان اولویتی در دستیابی به معیارهای احیای آن مورد توجه قرار گرفته است.

طرح موضوع و ضرورت تحقیق

"ارتباط بین طبیعت و فرهنگ در هر منطقه از جهان منحصر به فرد است و به نگرش هر فرهنگ به طبیعت بازمی‌گردد. بی‌توجهی به این تفاوت‌ها سبب خواهد شد که تصمیمات نامناسبی برای محافظت مناظر فرهنگی گرفته شود" [Dailoo & Pannekoek, 2008: 25]. "بستر طبیعی همواره شکل‌دهنده کانون‌های تمدنی با ارزش‌های والای فرهنگی است. در صورت برهم‌زدن روابط شکل گرفته بین منظر طبیعی و فرهنگی هر سرزمین، ارزش‌های نهفته در هر دو سو دچار مخاطره می‌شوند. مناظر باستانی که حاصل سازگاری منظر فرهنگی و طبیعی در طول زمان است، بیانی آشکار از درک متقابل این دوست" [بهبهانی و شفیعی، ۱۳۸۲: ۵۶] محوطه

تاریخی بیستون در ۳۰ کیلومتری شمال شرقی شهر کرمانشاه و در مسیر جاده کرمانشاه - همدان قرار دارد. "با بررسی‌های انجام‌شده چنین استنباط می‌شود که در پنجاه سال گذشته تسلسل تاریخی طبیعی محوطه دچار یک دگرگونی ناهم‌هنگ گردیده است و از جمله این عوامل دگرگونی شبکه سواره سریع از یک‌سو و احداث کارخانه قند و شیر پاستوریزه از سوی دیگر را می‌توان نام برد" [مرادی و امیرکبیریان، ۱۳۷۶: ۸۵].

متأسفانه علی‌رغم پتانسیل‌های منطقه که می‌تواند زیبایی و سلامت منظر را تأمین کند، امروزه با منظر کسل‌کننده و بی‌تفاوت از کارخانجات، ساختمان‌های متروکه، زمین‌های کشاورزی بدون هیچ ویژگی خاص و پادگان‌ها و کاربری‌های نظامی مواجه هستیم که بیش از هرچیز دیگر به چشم می‌آیند. احیا و مرمت منظر بیستون با هدف تقویت کیفیت و زیبایی اکولوژیکی منظر از یک‌سو می‌تواند به احیای زیرساخت‌های طبیعی و فرهنگی منطقه کمک و از دیگر سو بنیادهای اقتصادی و گردشگری آن را در چارچوب توسعه پایدار تقویت کند. از این رهگذر پژوهش و انجام مطالعات پیرامون دیدگاه مرمت منظر طبیعی - تاریخی منطقه به منظور احیا و بازسازی آن ضروری به نظر می‌رسد.

نظریه تحقیق

نظریه اصلی این مقاله در راستای نظریات جدید در حوزه مرمت جامع منظر و ارایه راهکارهای عملی از میان این نظریات با هدف مرمت منظر محوطه تاریخی و طبیعی بیستون شکل گرفته است. در واقع می‌توان ارکان مرمت منظر را در چهار اصل: انسان، طبیعت، فرهنگ و تاریخ خلاصه کرد. تأکید این مقاله بر این است که تمامی این لایه‌ها باید مورد مطالعه قرار گرفته و در طرح احیای محوطه بیستون لحاظ شود تا بتوان به مرمتی جامع‌نگر و پایدار دست یافت.

مواد و روش تحقیق

تحلیل و آنالیز لایه‌های مختلف اکولوژیکی و تاریخی منطقه با توجه به اسناد مستدل از جمله، عکس‌های هوایی، نقشه‌ها، گزارشات سازمان میراث فرهنگی و سازمان محیط زیست از وضعیت گذشته و حال حاضر محوطه صورت گرفته است. "اطلاعات سازمان یافته‌ای که جمع‌آوری شده‌اند نیاز به این دارند که به وسیله مطالعات میدانی تأیید شوند به خصوص جایی که نقشه‌ها و حتی عکس‌های هوایی ممکن است به روز نباشند" [مؤسسه منظر و مؤسسه مدیریت و ارزیابی زیست‌محیطی، ۱۳۸۵: ۶۷]. مطالعات میدانی به صورت عکس و یادداشت‌برداری در محل توسط نگارندگان صورت گرفته است. در واقع به منظور شناخت و آنالیز بخش‌های مختلف منطقه، این بستر مطالعاتی به دو زون اصلی تقسیم شده است:

را در چارچوب "مرمتی شایسته" به آن بازگرداند. مرمت شایسته منظر طبیعی می‌تواند "راه میانه‌ای بین توسعه بی‌رویه منظر و حفاظت کامل" [بل، ۱۳۸۶] باشد.

"یکی از فرصت‌ها و امکان‌های عمده مرمت منظر طبیعی ایجاد رابطه‌ای جدید بین مردم اجتماع و منظر طبیعی است. این مرمت می‌تواند در همه جا و در مورد هر نوع اکوسیستم و بستر طبیعی آسیب دیده" [Cairns, 1999: 79] اعم از جنگل، کوهستان، تالاب و ... صورت گیرد.

معماران منظر به منظور مرمت طبیعت هر منطقه یافته‌ها و اطلاعات بوم‌شناسانه را "با عنوان عناصری مرتبط با حافظه جمعی آن مکان اساس و پایه کار خود قرار داده" [ASLA, 2008] و در طرح‌های خود توجه می‌کنند به آنچه حافظه جمعی از طبیعت در ذهن دارد. مرمت منظر طبیعی نیازمند فرایند زمانی بلندمدتی برای اجرای برنامه‌ها و ایده‌های خود است. از این نگرش نمی‌توان انتظار داشت که "نسخه معتبری از طبیعت از میان رفته" [اسکبلوند، ۱۳۸۲: ۷۹] ارایه دهد، بلکه تلاش آن در خلق منظر طبیعی که سلامتی و نشاط را به بستری تخریب شده و غیرانسانی می‌آورد قابل ستایش است.

با توجه به مطالبی که در قسمت‌های پیشین بحث آمد می‌توان اصول مرمت منظر طبیعی را به شرح زیر مطرح کرد و "با توجه به طیفی از مسایل اجتماعی-سیاسی و زیست‌محیطی" [همان: ۷۵] موجود در منظر طبیعی آنها را به کار گرفت (جدول ۱).
۱. حفاظت: از منابع طبیعی با «به کار بردن اقدامات مربوط به

زون ۱. مطالعات منظر طبیعی: محدوده شامل منطقه حفاظت شده بیستون به مساحت ۵۰/۰۰۰ هکتار، منطقه پناهگاه حیات وحش بیستون به مساحت ۴۵/۰۰۰ هکتار و همچنین بخش‌هایی از دشت بیستون و رودخانه گاماسیاب است که در نزدیکی محوطه تاریخی بیستون قرار دارد و جزو حریم منظر بیستون به شمار می‌روند.

زون ۲. مطالعات محوطه تاریخی: بررسی آثار تاریخی موجود در حریم ملی و جهانی بیستون و بازخوانی روایت‌های تاریخی آن.

مرمت بوم‌شناسی منظر طبیعی^۲

"تخریب و تباهی بوم‌شناسی، نگرانی عمده‌ای در جهان محسوب می‌شود، به ویژه در مناطقی که به سرعت در حال توسعه هستند" [اسکبلوند، ۱۳۸۲: ۷۲]. "تغییرات بوم‌شناسی در زمین، رودخانه‌ها، دریاچه‌ها و اقیانوس‌ها به عنوان نتیجه مستقیم از دخالت بشر سبب شده است (که امروزه) ضرورت تفکر اساسی در بکاربردن راهکارهای مرمت بوم‌شناسی و مدیریت منابع طبیعی احساس شود" [Apfelbaum & Thomas, 2008: 358].

نگرش مرمت منظر طبیعی به منظور حفاظت از آنچه باقی مانده و احیای آن بخشی از طبیعت که از دست رفته است وارد مباحث جدید معماری منظر شده است. گونه‌های گیاهی و جانوری بومی و جلوه‌های اکولوژیک منطقه که هویت طبیعی آن را می‌سازند باید "حفاظت" شده و عواملی که مخدوش و تکه پاره شدن منظر را در پی دارند باید حذف شوند تا بتوان یکپارچگی منظر طبیعی

جدول ۱. اصول مرمت جامع منظر. مأخذ: نگارندگان.

Table 1. Integrated principles of landscape restoration. Source: Authors.

ارکان مرمت منظر	نمود	معیار
انسان	توجه به نیازهای انسانی، تعریف کاربری‌های متنوع در منظر طبیعی و تعادل پذیر، ایجاد تعادلی سالم بین نیازهای انسان و تقویت سلامت اکولوژیکی" [ASLA, 2009]؛ تقویت ارتباطات بصری و فضایی انسان با محیط خود" [TCLF, 2009]؛ افزایش تعاملات انسانی، "بازسازی هویت طبیعی انسان" [Senos, 2008: 208].	"طراحی مسیرهای پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری و کوهنوردی" [ASLA, 2009]؛ توجه به گروه‌های سنی متفاوت و توانایی‌های متفاوت انسان به عنوان مخاطبان منظر، طراحی میلمان و تسهیلات برای بازدیدکنندگان طراحی زیرساخت‌های تفریحی و ایجاد رونق اقتصادی و تولید شغل.
طبیعت	توجه به منابع آب و خاک، مراتع سرسبز و گونه‌های جانوری مناسب برای شکار به عنوان زمینه‌ساز حضور انسان در کنار طبیعت و شکل‌گیری جوامع و فرهنگ‌ها در بستر منظر طبیعی. "منظرهای طبیعی منبع الهامبخش انسان در خلق پیرامونش هستند" [پهپهانی و شریفی، ۱۳۸۲: ۵۷].	بکارگیری اصل "حفاظت" در مناظر با ارزش‌های طبیعی زنده، بکارگیری ایده‌های مرمتی و احیای اکولوژیکی به منظور بازیابی سرزندگی و سلامت منظر طبیعی در زمین‌های قابل احیا، طراحی منظر و خلق طبیعت در زمین‌های به شدت تخریب‌شده و مناظر آسیب‌دیده.
فرهنگ	مرمت ارزش‌های فرهنگی منظر، نمایش لایه‌های فرهنگی منظر با کمترین مداخلات و در راستای اهداف پایداری آن.	"احیای نشانه‌های فرهنگی، مراسم و آیین‌های محلی، خاطرات جمعی گذشته و باززنده‌سازی خرده‌فرهنگ‌های بومی" [Senos, 2008: 208]. داستان‌ها و روایت‌های مدفون در منظر در قالب عناصر و به دور از هرگونه عامل مخدوش‌کننده ارزش‌های فرهنگی.
تاریخ	نمود: شناسایی آثار و بناهای تاریخی موجود در محوطه و استفاده از تدابیر حفاظتی مطابق نیاز با احیای روح تاریخی منظر. تدابیر حفاظت از ارزش‌های تاریخی:	
	نگهداری وضع موجود (Preservation)	این کار شامل فرایند اندازه‌گیری و پایش‌های اولیه برای حفظ مکان تاریخی است که بیشتر به حفظ و نگهداری و تعمیر مواد و مصالح و وضعیت فعلی کمک می‌کند تا جایگزینی و استفاده از ساخت و سازهای جدید در این روش چیزی اضافه نمی‌شود.
	احیا و باززنده‌سازی (Rehabilitation)	به وجود آوردن شرایطی برای امکان استفاده از مکان تاریخی با تعمیر، تغییر، و اضافه کردن (الحاق). البته این اقدامات تا حدی است که ویژگی‌های تاریخی بودن مکان را مخدوش نکنند.
	مرمت (Restoration)	عمل یا فرایند توصیف فرم، ویژگی‌ها و هویت یک مکان مطابق با دوره تاریخی که در آن قرار داشته است. این عمل با حذف الحاقات دوره‌های دیگر و بازسازی ویژگی‌های از بین رفته آن در طول دوره مرمت همراه است.
	بازسازی (Reconstruction)	عمل یا فرایند ساخت و ساز جدید، ساخت فرم و عناصر منظر، بنا و سازه‌ها با هدف مشابه‌سازی دوره معین زمانی و مکانی که وجود داشته است.

مأخذ: www.doi.gov/ Secretary of the Interior' Standards

معیار: مرمت آثار تاریخی با توجه به تئوری‌های مرمتی و باززنده‌سازی روح تاریخی مکان از طریق تکنیک‌های نور و صدا و ...

که سلامت، پایداری و زیبایی منظر را تأمین می‌کند و از سوی دیگر با در نظر گرفتن ویژگی‌های فرهنگی و تاریخی منظر به مرمت نشانه‌ها، نمادها و آثار هنری، فرهنگی و تاریخی آن نیز توجه می‌کند. در واقع مرمت منظر به دنبال آن است که "با ردیابی گذشته، حال را درک کرده" [اسپین، ۱۳۸۴ : ۲۳۲] و با ارایه طرحی انسانی به ارتقای کیفی منظر بپردازد. در یک جمع‌بندی مختصر می‌توان گفت مرمت منظر، حوزه‌های وسیعی از ابعاد اکولوژیکی، اجتماعی و فرهنگی منظر را در برمی‌گیرد و راهکارهایی به منظور احیا و باززنده‌سازی آنها در راستای اهداف انسان‌گرایانه ارایه می‌کند.

مطالعات بوم‌شناسی منظر طبیعی بیستون (زون ۱)

امروزه لایه‌های منظر بی‌نظیر این منطقه در سایه تاریکی از صنایع و تخریب و بهره‌برداری بی‌رویه منابع طبیعی قرار گرفته و اکنون به جرأت می‌توان گفت منطقه در چشم‌انداز برنامه‌های کلان و بالادستی به عنوان منطقه صنعتی دیده می‌شود و نه منطقه‌ای با طبیعت بکر و هویت تاریخی و فرهنگی ممتاز.

"این در حالی است که بیستون برای ثبت در یونسکو، محدودیت‌ها و ضوابطی را در حریم جهانی خود پذیرفت که خروج شرکت پتروشیمی دوم از حریم منظر این اثر منحصر به فرد یکی از این ضوابط بود. تنها پس از گذشت یک ماه از ثبت جهانی بیستون، پتروشیمی پلیمردوباره اقدامات عمرانی خود را برای احداث کارخانه از سر گرفت و از آن زمان تاکنون سازمان میراث فرهنگی نتوانسته است که اقدامات آنها را متوقف کند" [خبرگزاری میراث فرهنگی، ۱۳۸۸].

"بایستی یادآور شد که تجربه نسجیده احداث کارخانجات، بزرگراه و جاده‌ها از درون محوطه‌های تاریخی و طبیعی به صورت یک بیماری مسری کلیه محدوده‌های تاریخی و طبیعی را تهدید می‌کند" [مرادی و امیرکبیریان، ۱۳۷۶ : ۸۵]. به منظور مطالعه بوم‌شناختی محوطه بیستون، جلوه‌های منظر طبیعی منطقه در جدول ۲ جمع‌بندی شده است.

مطالعات منظر تاریخی و فرهنگی بیستون (زون ۲)

"کوه بیستون به صورت توده‌ای انبوه از سنگ‌ها، باغ بهشتی بزرگ و چشمه‌ای همیشگی را احاطه کرده؛ و امروزه به عنوان نقطه عطفی در تاریخ باقی مانده است. این منظر که از دوران ماقبل تاریخ از آن استفاده می‌شد، شاهدی بر عبور آشوری‌ها، هخامنشیان، اسکندر کبیر، پارت‌ها، ساسانیان، مهاجران عرب و سرانجام مغول بود. در پای این کوه، آبی زلال از چشمه‌ای عمیق می‌جوشید و به دریاچه مقدس ریخته می‌شد و با منظری زیبایی که به وجود می‌آورد، توجه عموم را به خود جلب می‌کرد" [خوانساری، مقتدر و یآوری، ۱۳۸۳ : ۵۱]. در واقع ویژگی‌های طبیعت منطقه بیستون زمینه‌ساز حضور و شکل‌گیری تاریخ بشر

تعهدات توسعه پایدار به طور گسترده و در کل منظر به طوری که تنها بر مناطق حفاظت شده تأکید نکرد" [بل، ۱۳۸۶ : ۴۱۰]، محافظت کامل از مناطق به شدت آسیب‌پذیر و ممانعت از بهره‌برداری انسانی.

۲. احیا و مرمت ارزش‌های اکولوژیکی با بکارگیری روش‌های احیا و بازسازی طبیعت، انجام عملیات‌های اصلاحی، "پیگیری مداوم و بلندمدت مدیریت منظر طبیعی و طراحی به منظور بازبانی سلامت منظر و بهره‌وری انسانی از آن". [Motloch, 2001: 211].

۳. "طراحی منظر با هدف دستیابی به بهترین تجربه زیبایی‌شناختی (اهداف زیبایی‌شناسی)" [Craul & Rowe, 2008: 22] در مناطقی که به شدت تخریب یافته‌اند، طراحی منظر با استفاده از الگوهای طبیعت [بل، ۱۳۸۶ : ۲۹۷] و ایجاد مناظر طبیعی جدید.

مرمت منظر

"مرمت منظر یکی از اقتصادی‌ترین دغدغه‌ها و چالشی خردمندانه و ارزشمند از میان تمام انواع جدید و روزآمد راهکارهای مدیریت محیط است" [France, 2008: preface].

آنچه در مرمت منظر بسیار اهمیت دارد نگاهی انسانی در کنار احیای طبیعت بستر طراحی است. در واقع در اینجا دو نوع دیدگاه کاملاً متفاوت نسبت به مرمت منظر وجود دارد، از طرفی دیدگاه «اکولوژیست‌ها» است که آرمان آنها صرفاً در کنار هم قراردادن تکه‌های از هم گسیخته طبیعت است و از دیگر سو دیدگاه «طراحان منظر» که دغدغه آنها اصلاح^۳ منظر تخریب‌شده در فرایند خلق مکانی است که زمینه استفاده مجدد مردم از آن فراهم می‌آید. "به عبارت دیگر تفاوتی ذاتی و اساسی بین دیدگاه مرمت اکولوژیکی^۴ و طراحی مرمت منظر^۵ وجود دارد. مهم‌ترین علت این اختلاف نظر حرفه‌ای به یک دوگانگی کاذب ذهنی اکولوژیست‌ها برمی‌گردد که معتقدند یا طبیعت و یا فرهنگ" [Ibid].

"شایان ذکر است تمام سطوح ارزش‌های موجود در منظر باید مورد توجه و احیا قرار گیرند؛ هم ارزش‌های طبیعی و هم ارزش‌های فرهنگی" [UNESCO-ICOMOS, 2009: 8].

"احیای منظرهایی که در گذشته (تخریب شده) و مورد بهره‌کشی قرار گرفته و یا منظرهایی (که ارزش‌های آنها) تا به امروز نادیده گرفته شده، به منظور استفاده برای مردم دیدگاهی جامع است که بسیار متفاوت است با نگرش (تک‌بعدی) اکولوژیست‌ها به منظر که آرمانی خیال‌پرستانه در تکرار و برگرداندن وضعیت گذشته طبیعت آن هم از روی تصویری ناقص دارند" [France, 2008: preface].

جدیدترین دیدگاه‌های مرمت منظر بیان می‌کنند که صرف مطالعه اکولوژیکی محیط طبیعی و مرمت طبیعت منظر کافی نیست. از آنجا که این نگرش در چارچوب معماری منظر تعریف می‌شود از یک سو به مرمت بستر اکولوژیکی منطقه می‌پردازد

جدول ۲. نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدات منظر طبیعی منطقه بیستون. مأخذ: نگارندگان.

Table2. SWOT analysis table for natural landscape of Bisotun. Source: Authors.

جلبه‌های منظر طبیعی	قوت‌ها	ضعف‌ها	فرصت‌ها	تهدیدات
کوهستان	دارای زرف‌ترین غار خاورمیانه: غار پراو، برخورداری از ارزش‌های زیبایی‌شناختی، جنس کارستی لایه‌های کوه با تراوایی بسیار بالا، محیط مساعد زیستگاهی برای تنوع حیات وحش [http://www.bisotun.ir]	فقدان طرح جامع حفاظت از کوهستان، تعداد اندک گردشگران منطقه، طولانی شدن روند بازسازی پوشش گیاهی به دلیل کوهستانی بودن [سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۱].	"بیستون، بلندترین و طولانی‌ترین دیواره‌های ایران را دربرمی‌گیرد. این کوهستان، بهشت سنگ‌نوردی ایران است" [http://www.alpineclub.ir] کونوردی، غارپیمایی، ژئوتوریسم.	مخدوش شدن دید بصری به کوه بیستون به دلیل غبار آلودگی هوا ناشی از کارخانجات صنعتی، عدم وجود طرح جامع گردشگری پایدار در منطقه، آسیب‌های انسانی به محیط کوهستان.
رودخانه، چشمه، سراب آب زیرزمینی	وجود چهار رودخانه دائمی و فصلی (گاماسیاب، دینورآب، رازآور و برناج)، تلاقی گاماسیاب و دینور آب، سراب بیستون، سراب نوجبران و سراب برناج و چشمه‌های بسیار با آبدی بالا. ۱۷۶ حلقه چاه عمیق و نیمه عمیق، ۵۳ دهنه چشمه [http://www.bisotun.ir]	کم‌آبی رودخانه، عدم اجرای طرح جامع آبخیزداری به منظور حفاظت از رودخانه‌ها، ورود رسوبات کارخانجات به رودخانه [http://isna.ir/fa] و پایین رفتن سطح آب‌های زیرزمینی	رودخانه به عنوان شریان حیات در دشت بیستون، امکان زندگی گونه‌های رودخانه‌زی و کتوز رودخانه زی، ماهگیری در فصول و نقاط مشخص، انجام ورزش‌های آبی، ارزش‌های زیبایی‌شناختی و اکوتوریسم ارزش‌های اکولوژیکی	آلودگی بسیار بالای رودخانه گاماسیاب با فاضلاب کارخانجات [ایسنا، ۱۳۸۶]. احداث سد در سرچشمه گاماسیاب (در حال اجرا) [خانلری، ۱۳۸۵]. بهره‌برداری‌های بی‌رویه از آب [جهاد کشاورزی، ۱۳۸۸] و مصالح بستر رودخانه، حفر چاه‌های غیرمجاز، بهره‌برداری‌های بی‌رویه از چشمه‌ها و سراب‌ها - حفر چاه‌های غیرمجاز و همپای آب [سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۱: ۵۵].
خاک	دشت بیستون به عنوان یکی از حاصلخیزترین خاک‌های کشاورزی و از قدیمی‌ترین نقاط به عنوان سرآغاز کشت و کار [رشدیاسمی، ۱۳۶۹: ۶۳]	تأثیرات نامطلوب کشاورزی بر خاک، [بوتکین و کلر، ۱۳۸۷: ۲۰۹] فرسایش بادی و آبی خاک در منطقه [سیمای محیط طبیعی، ۱۳۸۱: ۱۰۳].	تسهیل روند بهسازی و احیای پوشش گیاهی بومی با زهکشی طبیعی خاک.	از بین رفتن خاک با راهسازی، بهره‌برداری از معادن و تخریب اراضی، چرای دام در عرصه مراتع، قطع درختان جنگلی و بوته‌کشی [سیمای محیط طبیعی، ۱۳۸۱: ۱۰۳].
پوشش گیاهی	مرکز تنوع ژنتیکی گیاهی [اطلس ملی محیط زیست، ۱۳۸۰: ۶] پوشش جنگلی غنی از جمله بلوط غرب، کبک، شن، زازالک وحشی، اریخک، ارزن، تنگی، آلبالوی وحشی، بنه، رافند و انجیر وحشی و جنگل‌های بلوط به عنوان شاخص گیاهی منطقه [http://www.bisotun.ir]	امکان تجدید حیات سخت و دشوار با توجه به تنوع رویشگاهی اندک رویشگاه‌های صخره‌ای و حاشیه دره	دارای ۴۲ گونه از گیاهان انحصاری ایران، برخورداری ارزش‌های اکولوژیک ویژه منطقه به عنوان یک ذخیره‌گاه ژنتیکی [سیمای محیط طبیعی، ۱۳۸۱: ۱۱۸]. ارزش‌های دارویی.	شرایط نامناسب رشدی اغلب گونه‌های گیاهی [سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۳۸۱: ۱۱۸]، شاخه‌زنی و بهره‌گیری سنتی از منابع جنگلی [امیرانیا و ملک‌نیا، ۱۳۸۷: ۳۷۵]. خشکسالی و عوامل تشدیدکننده فقر پوشش گیاهی، چرای بیش از حد مراتع [طرح ملی صیانت زاکرس، ۱۳۸۴]
حیات وحش	تنوع بالای گونه‌ها: کل و بز، میش و قوچ، سوسمار، انواع پرندگان و...، زیستگاه مهم حیات وحش کشور تا قبل از دهه ۶۰ توان زیستی بالای گونه‌ها و توانمندی در تطابق با شرایط موجود [طرح مدیریت حیات وحش بیستون، ۱۳۸۱: ۸۱]	کاهش جمعیت یا نابودی گونه‌های شاخص پستاندارانی نظیر پلنگ، گربه وحشی و سمور [سیمای محیط طبیعی، ۱۳۸۱: ۲۰۶-۱۶۶]. نابودی ذخایر ماهیان ارزشمند رودخانه گاماسیاب [اولی الهی، ۱۳۸۵].	ارزش‌های اکولوژیکی و آموزشی بالا به دلیل وجود گونه‌های منحصر به فرد، معرفی منطقه به عنوان ذخیره‌گاه ژنی، "سوسمار منحصر به فرد بیستون به ثبت جهانی درمی‌آید" [http://www.CHN.ir]	وجود پادگان‌ها، عدم امکان نظارت بر فعالیت‌های میدانی و توسعه شهرک‌ها و روستاهای حاشیه‌ای، چرای بی‌رویه و خشکسالی همراه با بهره‌برداری وسیع از آب‌های زیرزمینی و سطحی، وجود شکارچیان غیر مجاز و کثرت سلاح در سطح منطقه [سیمای محیط طبیعی، ۱۳۸۱: ۲۰۶-۱۰۶].

جدول ۳. نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدات منظر تاریخی و فرهنگی محوطه بیستون. مأخذ: نگارندگان.

Table3. SWOT analysis table for historical and cultural landscape of Bisotun. Source: Authors

جلبه‌های منظر تاریخی-فرهنگی	قوت‌ها	ضعف‌ها	فرصت‌ها	تهدیدات
بیستون	وجود آثار مکشوفه در کناره و کف سراب به عنوان یکی از اطراف‌گاه‌های مهم کاروان‌ها و مهم‌ترین اثر تاریخی بیستون [میراث فرهنگی بیستون، ۱۳۸۸]	فقدان مطالعات جامع و مدون باستان‌شناسی، عدم آشکار بودن ارزش تاریخی برای عموم.	باستان‌شناسی و آموزشی، ارزش‌های زیبایی‌شناسی و اکولوژیکی.	مخدوش شدن فرم طبیعی لبه‌های سراب به سیمان کاری غیر طبیعی [مرادی و امیرکبیریان، ۱۳۷۶]. نیاز به لایروبی به دلیل پایین آمدن سطح آب سراب.
آثار تاریخی	کتیبه جهانی داریوش: به عنوان یکی از معتبرترین و مشهورترین سندهای تاریخی جهان، شامل مهمترین متن به خط میخی در دوره هخامنشی [میراث فرهنگی بیستون، ۱۳۸۸]. ارزش‌های بالای هنر حجاری، سند هویت ایرانی.	زلزله‌خیزی منطقه، تعداد نسبتاً اندک بازدیدکنندگان سایت، صنعتی شدن منطقه [ICOMOS, 2006: 72] اغتشاش بصری به دلیل وجود پله‌های آهنی قدیمی در نزدیکی اثر.	طراحی دسترسی مناسب برای بازدیدکننده بدون احتمال آسیب‌های انسانی و فراهم کردن امکان بهره‌گیری بازدیدکنندگان از ترجمه متن کتیبه.	تسهیلات اندک بازدید، توسعه شهری و صنایع [ICOMOS, 2006]. فرسایش و یخ‌زدگی کتیبه، اسیدی شدن باران و خوردگی کتیبه به دنبال آلانده‌های هوایی تولید کارخانجات [مهدی‌آبادی، ۱۳۷۶].
فرهنگ بومی منطقه	۲۸ اثر ثبت شده در محوطه [میراث فرهنگی، ۱۳۸۸] نیایشگاه مادی، نقش برجسته و کتیبه داریوش اول هخامنشی، مجسمه هرکول، نقش برجسته‌های مهرداد دوم، از دوره اشکانی و صفه فرهادتراش و بنای ساسانی بیستون [افشار (سیستانی)، ۱۳۷۱: ۶۰۲].	عدم وجود مطالعات جامع مردم‌شناسی، عدم حمایت از خرده‌فرهنگ‌های بومی و ناشناخته ماندن و ضعیف‌شدن هنرهای سنتی آنها.	معرفی و احیای بیستون به عنوان منطقه نمونه گردشگری در غرب کشور [خبرگزاری میراث فرهنگی، ۱۳۸۷]	وارد آمدن آسیب‌های بسیار به هویت و یکپارچگی فرهنگی سایت به دنبال صنعتی شدن منطقه، استفاده زمین‌ها با ارزش باستان‌شناختی در کاربری مسکونی، کشاورزی و صنعتی.
اقسام‌های تاریخی	وجود آداب و رسوم، هنرها و صنایع دستی مخصوص منطقه، موسیقی و رقص محلی، فرهنگ زندگی عشایری، آیین‌های مذهبی کهن، اهلی "مهر اصالت" یونسکو به دو اثر از صنایع دستی استان [خبرگزاری میراث فرهنگی]	عدم وجود مطالعات جامع مردم‌شناسی، عدم حمایت از خرده‌فرهنگ‌های بومی و ناشناخته ماندن و ضعیف‌شدن هنرهای سنتی آنها.	اجرای برنامه‌های متنوع از جشنواره‌ها تا برنامه‌های گروهی در راستای ارج نهادن به تنوع فرهنگی و سرزندگی فرهنگ منطقه، [المان‌ها، تراس‌های فرهنگی و موزه "ASLA, HonorAward, 2009]	در معرض فراموشی قرار گرفتن بسیاری ویژگی‌ها و نمادهای فرهنگی منطقه، عدم وجود نمایشگاه و فروشگاه دائم صنایع دستی در منطقه.
	یادآوری بخش‌هایی از داستان‌های ملی «نظامی» و ... به دنبال حفظ نام آنها در آثار تاریخی چون فرهادتراش، پل ساسانی خسرو، بقایای کاخ خسرو یادآور.	حضور تنها المان و نمودی از این داستان‌ها در محوطه مجسمه فرهاد و ابتدای بلوار بیستون.	کمک به باززنده‌سازی خاطرات جمعی بستر با طراحی المان‌های سمبلیک و مجسمه‌های هنری و الهام‌گیری از آثار ادبی.	کمرنگ شدن جایگاه و ارزش فرهنگی این آثار در حافظه جمعی مکان به دلیل عدم وجود نشانه‌هایی در باقربنی روایت‌های داستانی در محوطه.

واقع در دامنه‌ها و بستر مرغزاری دشت بیستون و حتی دالان رودخانه‌ای گاماسیاب رو به نابودی گذاشته و در حال محو شدن از منظر طبیعی منطقه هستند. آشفته‌گی‌های ناشی از تخریب‌های انسانی جریان‌های منظر را نیز تحت تأثیر قرار داده است به طوری که بسیاری گونه‌ها یا در حال انقراض هستند و یا با خطر مواجه شده‌اند.

به منظور نجات سلامت اکولوژیکی منطقه که سلامت انسان‌ها و نسل‌های آینده را نیز در برمی‌گیرد لازم است سازمان‌های مسئول با کمک نیروهای مردمی هرچه سریع‌تر نسبت به حفاظت و احیای اکولوژیکی منطقه اقدام کنند (جدول ۴).

معیارهای حفاظت و مرمت منظر تاریخی بیستون (زون ۲)
پیشنهادات زیر به منظور دستیابی به معیارهای حفاظت و مرمت منظر تاریخی بیستون ارائه می‌شود:

۱) ثبت جهانی بیستون به عنوان «منظر فرهنگی»: «واژه منظر فرهنگی گستره‌ای از جلوه‌های گوناگون تعامل بین نوع بشر و محیط طبیعی پیرامون را شامل می‌شود. مناظر فرهنگی غالباً منعکس‌کننده تکنیک‌های خاص ساکنان در بهره‌وری پایدار از زمین، تفکر در ویژگی‌ها و محدودیت‌های محیط طبیعی و همچنین نشان‌دهنده رابطه معنوی خاص ساکنان با طبیعت است» [UNESCO – ICOMOS, 2009: 7] ثبت این محوطه به عنوان «منظر فرهنگی» می‌تواند در جلب اعتبارات ملی و جهانی در این منطقه بسیار مؤثر باشد. این ثبت سبب خواهد شد حریم بسیار بزرگتری از آنچه که امروزه حریم جهانی یونسکو برای این منطقه است در نظر گرفته شود، حذف صنایع و ساختمان‌های کم‌ارزش و اتوبان بین شهری که از وسط سایت می‌گذرد از جمله اهدافی است

در دامان آن بوده است؛ بیستون طبیعتی است در هزارتوی تاریخ و تاریخی است که بدون طبیعت هرگز ساخته نمی‌شد. همه اینها اهمیت شناخت و ضرورت مرمت منظر طبیعی بیستون را به عنوان مهم‌ترین اقدام در مرمت منظر آن نشان می‌دهد. داستان‌ها و افسانه‌های بسیاری با بیستون آمیخته شده به طوری که این کوهستان در ادبیات و هنر ایران زمین همواره مورد توجه و احترام بوده است. «داستان عشق فرهاد الهام‌بخش شاعران گذشته این مرز و بوم گردید و زمینه‌ای برای طبع آزمایی آنان شد. از آن میان مثنوی عاشقانه «خسرو و شیرین» نظامی گنجوی گوی سبقت از همگان ربوده است. اکثر مینیاتورسازی که از قرن دهم هجری به بعد کتاب نظامی را مصور کرده‌اند به صورتی کاملاً مشخص و نمایان دیواره بلند بیستون و چشمه‌های پای آن را همراه با نقش خسرو و شیرین قلم زده‌اند» [گلزاری، ۱۳۵۷: ۳۸۰]. نتایج مطالعه ویژگی‌های منظر تاریخی و فرهنگی بیستون در جدول ۳ جمع‌بندی شده است.

معیارهای حفاظت و مرمت منظر طبیعی بیستون (زون ۱)
با توجه به آنچه گفته شد می‌توان معیارهای مرمت منظر طبیعی بیستون را به این شرح ارائه کرد: در مرمت منظر طبیعی این منطقه از دو اصل «حفاظت منابع طبیعی» و «احیا و مرمت ارزش‌های اکولوژیکی» در تعیین معیارها استفاده خواهد شد. با توجه به مطالعات انجام‌شده، آسیب‌ها و تخریب‌های وارده به طبیعت منطقه مربوط به هر دو حوزه «ساختار منظر» و «جریان‌های منظر» [بل، ۱۳۸۶: ۲۷۹] می‌شود.
با آشفته‌گی‌هایی که در منطقه به وجود آمده است و غالباً منشأ انسانی دارد، ساختار منظر چون لکه‌های جنگلی کوهستان، مراتع

جدول ۴. راهکارهای حفاظت و مرمت منظر طبیعی بیستون مأخذ: نگارندگان.

Table4. Methods of conservation and restoration of Bisotun natural landscape

راهکارهای حفاظت و مرمت منظر طبیعی بیستون	جلوه‌های منظر طبیعی
<ul style="list-style-type: none"> حفاظت آب در زمین‌های کشاورزی: استفاده دقیق و حفاظت از منابع آب. به حداقل رسیدن رواناب [بوتکین و کلر، ۱۳۸۷: ۳۹۳]. تغذیه مصنوعی سفره‌های زیرزمینی دشت بیستون: وارد کردن آب به داخل یک سازند زمین‌شناسی. پخش سیلاب: مهار و انحراف رواناب‌های سطحی و سیلاب‌ها. مرمت رودخانه گاماسیاب: دوباره زنده کردن گونه‌های حیات در یک بستر معین اکولوژیکی، ارتقای کمال اکولوژیکی رودخانه. احیای آب‌های آلوده: "برخورد با آلودگی در کانون" [بوتکین و کلر، ۱۳۸۷: ۴۱۸] و جلوگیری از ورود فاضلاب کارخانجات منطقه به منابع آب. 	<p>منابع آب، رودخانه و آبپای زیر زمینی</p>
<ul style="list-style-type: none"> مرمت چهره زمین: حذف ساختمان‌های متروکه و یا بدون ارزش معماری، حذف جاده‌های آسفالتی و مسیرهایی که تخریب زمین و خاک را به دنبال دارد، جلوگیری از تخریب تپه‌ها و جلوه‌های زمین‌شناختی منطقه [Craul & Rowe, 2008: 22] حفاظت و احیای خاک و جلوگیری از فرسایش آن: ممنوعیت چرای بی‌رویه، احیای پوشش گیاهی بومی، کشاورزی بدون شخم (کاشت حفاظتی) "پایدار کردن خاک در زمین‌های کشاورزی: تراس‌بندی (کشت پلکانی)، تناوب زراعی" [بوتکین و کلر، ۱۳۸۷] کاربری کشاورزی این دشت محدود شود و اراضی با منظر طبیعی که با گیاهان و درختان بومی مرمت شده است جای زمین‌های یکتواخت کشاورزی را بگیرد. 	<p>خاک از زمین</p>
<ul style="list-style-type: none"> حداقل تا ۱۰ سال هرگونه برداشت در منطقه ممنوع شود. انتقال مراکز نظامی به نواحی دیگر و خلع سلاح بومیان ساکن در داخل و پیرامون محدوده مطالعاتی، تقویت کادر حفاظتی [طرح مدیریت منطقه حفاظت شده بیستون، ۱۳۸۱] حذف آلودگی‌ها از رودخانه‌ها و سراب‌های منطقه، جلوگیری از اجرای طرح‌های بالادستی (سدسازی)، احیای پوشش گیاهی بومی در حاشیه رودخانه، جلوگیری از صید بی‌رویه و بدون مجوز، تکثیر و پرورش مصنوعی گونه‌ها و رهاسازی در بستر طبیعی. طراحی کریدور (دالان) گونه‌های گیاهی و جانوری در ارتباط با کوهستان و رودخانه گاماسیاب به منظور احیای جریان‌های منظر طبیعی 	<p>احیا و بازسازی حیات وحش</p>
<ul style="list-style-type: none"> جلوگیری از بهره‌برداری بی‌رویه، "حصارکشی و قرق، بذرکاری و نهال کاری با گونه‌های بومی و سازگار منطقه، احداث کمربند حفاظتی در مرز بین مزارع و عرصه‌های منابع طبیعی" [طرح ملی صیانت و توسعه جنگل‌های زاگرس، ۱۳۸۴]، "بذرپاشی هوایی - بوته‌کاری، ایجاد دیوارهای سبز محافظ و ذخیره‌سازی رطوبت را در برمی‌گیرد" [قبادیان، ۱۳۶۹]. 	<p>احیا و بازسازی پوشش گیاهی</p>

جدول ۵. راهکارهای حفاظت و مرمت منظر تاریخی- فرهنگی بیستون. مأخذ : نگارندگان.

Table5. Methods of conservation and restoration of Bisoton cultural landscape

راهکارهای حفاظت و مرمت منظر تاریخی- فرهنگی بیستون	جلوه‌های منظر فرهنگی
<ul style="list-style-type: none"> • مرمت و بازسازی آثار تاریخی چون کاخ خسرو، پل ساسانی خسرو و حذف پل آهنی از روی آن و... • بازسازی مسیر جاده سنگفرش گذرنده از پل به سمت محوطه جهانی بیستون • باززنده‌سازی فضای آبگیر تاریخی در اطراف پل خسرو با اهداف فرهنگی و اکولوژیکی. • حذف اتوبان بین شهری که ارتباط پل تاریخی را با محوطه بیستون قطع کرده است. • حذف کاربری کشاورزی از زمین‌ها با ارزش باستان‌شناسی و تبدیل آنها به مرغزار با پوشش بومی 	<p>آثار تاریخی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • طراحی آفتاب‌تابرها و تراس‌های فرهنگی رومار به عنوان بخشی از مرمت منظر فرهنگی در راستای توجه به هنرهای محلی منطقه. • طراحی فضاهای نمایشگاهی و فروشگاه‌های صنایع دستی • طراحی موزه دائم و موقت نمایش آثار تاریخی بدست آمده از محوطه 	<p>فرهنگ بومی</p>
<ul style="list-style-type: none"> • توجه به نقاط اوج و عطف داستان خسرو و شیرین و شیرین و فرهاد در طراحی المان‌ها و نشانه‌ها. • تقویت محور دید به کتیبه داریوش و فرهادتراش. • استفاده از سمبل‌ها و نمادهای متناسب با روح تاریخی منطقه در کفسازی و طراحی میلمان و برخی تسهیلات بازدیدکنندگان. • استفاده از تکنیک‌های نور و صدا به منظور تقویت روح تاریخی و اسرارآمیزی سایت. 	<p>افسانه‌ها و روایات تاریخی</p>

که با گسترش حریم قانونی منظر فرهنگی بیستون محقق می‌شود. (۲) بکارگیری تدابیر حفاظت : با انجام مطالعات باستان‌شناسی می‌توان، تدابیر "حفاظت، حفاظت، مرمت، باززنده‌سازی و بازسازی" [فیلدن و یوکیلتو، ۱۳۸۶ : ۸۴-۸۲] را به منظور احیای منظر تاریخی بیستون بکار گرفت. در عین حال می‌توان در بخش‌هایی از محوطه تاریخی با بکارگیری تجسم خلاق و بازخوانی روایات تاریخی، نشانه‌هایی طراحی کرد تا روح تاریخی مکان احیا شود. در واقع با طراحی‌هایی که اصول حفاظت از این اراضی (مثل عدم ساخت المان و یا پوشش گیاهی با عمق بیش از ۲۰ سانتی متر در محوطه‌های باستانی) را نفی نمی‌کنند می‌توان به باززنده‌سازی منظر تاریخی بیستون از لابه‌لای حافظه جمعی و خاطرات مدفون در بستر طرح پرداخت (جدول ۵).

نتیجه‌گیری

شناخت رابطه بین تاریخ و طبیعت در سایت بیستون و یافتن راهکارهایی به منظور مرمت منظر فرهنگی آن هدف اصلی این مقاله را تعریف کرده است. به نظر می‌رسد منظر فرهنگی منطقه دچار آشفتگی شده و وحدت و انسجام خود را از دست داده است. مسلماً منظری که طبیعت آن مورد بی‌احترامی و تجاوز قرار گرفته باشد نمی‌تواند سحرآمیزی و روح مکان خود را حفظ کند. از یک سو می‌توان گفت بهترین و جامع‌ترین نگاه به منظر تاریخی و طبیعی بیستون معرفی این بستر به عنوان منظر فرهنگی است، نگرشی که به «ارتباط» فرهنگ و طبیعت ارج گذاشته و هریک را بدون دیگری بی‌معنی می‌داند. در واقع، اولین قدم در مرمت منظر محوطه‌های تاریخی و طبیعی تغییر دیدگاه‌های رایج و یک جانبه‌نگرانه به این مناظر فرهنگی است. ذکر این نکته حائز اهمیت است که هرچه بیشتر درباره محوطه بیستون مطالعات صورت می‌گیرد ابعاد پیچیدگی‌ها و روایات مدفون در آن بیشتر مشخص می‌شود. این مقاله تنها گامی کوچک در بازشناسی ارزش‌های طبیعی و تاریخی این منظر فرهنگی است. امید است که در آینده گروه‌های تحقیقاتی به منظور مرمت منظر فرهنگی بیستون و معرفی این منظر شگفت‌انگیز شروع به فعالیت و پژوهش کنند.

پی‌نوشت

۱. Cultural landscape / ۲. Ecological Restoration مرمت منظر طبیعی نیازمند نگرش و مطالعه جامع لایه‌های اکولوژیکی بستر طراحی است؛ در واقع «مرمت منظر طبیعی» را می‌توان «مرمت بوم‌شناسانه طبیعت» دانست. به نظر می‌رسد واژه «بوم‌شناسی» معادل مناسبی برای واژه Ecology نباشد، زیرا که واژه بوم‌شناسی مفهومی وسیع‌تر از اکولوژی دارد و لایه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و... را نیز تحت واژه «بوم‌شناسی» می‌توان بررسی کرد اما واژه اکولوژی بیشتر به بخش طبیعت در منظر مربوط می‌شود. در منابع انگلیسی که برای تدوین بخش حاضر مورد استفاده قرار گرفته، عبارت ecological restoration به کار رفته است که در توضیحات با «مرمت بوم‌شناسی» معادل‌سازی شده است، اما در واقع منظور نگارندگان «مرمت بوم‌شناسی منظر طبیعی» بوده و با دیگر شاخصه‌های منظر که در واژه بوم می‌گنجد ارتباطی نداشته است. به علت ضعفی که در دایره واژگان فارسی مربوط به مرمت منظر وجود دارد پیشنهاد می‌شود که این واژگان به دقت مطالعه و معادل‌سازی شوند

۳. Fixing the broken bits and pieces of nature

۴. Restoration ecology

۵. Restoration deign

۶. Restoration

۷. River Restoration

۸. Reestablish

۹. Land Form

۱۰. به منظور مطالعه بیشتر درباره واژه منظر فرهنگی (cultural landscape) مراجعه شود به سایت منظر فرهنگی ایالات متحده : www.tclf.org

فهرست منابع

- اسپیرن، آن ویتسون. ۱۳۸۴. زبان منظر. ت: سید حسین بحرینی و بهناز امین‌زاده. تهران: دانشگاه تهران.
- اسکیلوند، لی، ر. ۱۳۸۲. ترمیم بوم‌شناختی به عنوان آموزش همگانی در محیط‌های شهری. مجله معماری ایران (۱۳ و ۱۲): ۷۹-۷۲.
- افشار (سیستانی)، ایرج. ۱۳۷۱. کرمانشاهان و تمدن دیرینه آن، تهران: انتشارات زرین.
- ایرانی بهبهانی، هما و شفیعی، بنفشه. ۱۳۸۶. منظرسازی کوهستان با استفاده از گیاهان بومی. مجله محیط‌شناسی، (۲۴): ۱۲۴-۱۰۹.
- بل، سایمون. ۱۳۸۶. منظر، الگو، ادراک و فرآیند. ت: بهناز امین‌زاده. تهران: دانشگاه تهران.
- بوتکین، دانیل و کلر، ادوارد. ۱۳۸۷. شناخت محیط زیست: زمین، سیاره زنده. ت: عبدالحسین وهاب‌زاده. مشهد: جهاد دانشگاهی.
- پرتال سازمان حفاظت محیط زیست کشور. اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت و منابع طبیعی (IUCN, 1984). قابل دسترس در <http://www.irandoe.org/doiportal/files/22/iucn.dpf>. تاریخ دسترسی: ۸۳۱/۳۰/۹۰.
- فعالیت‌های پتروشیمی پلیمر تهدیدی برای حریم منظر بیستون. قابل دسترس در پرتال رسمی خبرگزاری میراث فرهنگی). <http://www.CHN.ir>. تاریخ دسترسی: ۸۳۱/۰۱/۵۱.
- پرتال رسمی خبرگزاری دانشجویان ایران <http://isna.ir/fa>. تاریخ دسترسی: ۱۳۸۸/۱۰/۱۴.
- خوانساری، مهدی و مقتدر، محمدرضا و یآوری، مینوش. ۱۳۸۳. باغ ایرانی. ت: مهندسین مشاور آران. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری، دبیرخانه همایش بین‌المللی باغ ایرانی.
- رشیدیاسمی، غلامرضا. (۱۳۶۹). کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او. تهران: چاپخانه تابان.
- عسگری، فریدون. ۱۳۸۴. طرح ملی صیانت و توسعه جنگل‌های زاگرس. کرمانشاه: اداره جنگلداری و جنگل‌های منابع طبیعی.
- فیلدن، برنارد و یوکتو، یوکا. ۱۳۸۶. راهنمای مدیریت برای محوطه‌های میراث جهانی. ت: پیروز حناچی. تهران: دانشگاه تهران.
- قبادیان، عطا... ۱۳۶۹. سیمای طبیعی فلات ایران. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- گلزاری، مسعود. ۱۳۵۷. کرمانشاهان-کردستان. تهران: انجمن آثار ملی.
- مرادی، اصغر محمد و امیرکبیریان، آتش‌سا. ۱۳۷۶. معرفی اجمالی حریم، ضوابط و طرح ساماندهی و احیای محوطه تاریخی، طبیعی و فرهنگی بیستون. مجله اثر (۲۸): ۹۵-۸۵.
- مؤسسه منظر و مؤسسه مدیریت و ارزیابی زیست‌محیطی. ۱۳۸۵. دستورالعمل‌های ارزیابی منظر و آثار بصری. ت: منوچهر طیبیان. تهران: دانشگاه تهران.
- مهدی آبادی، ملیحه. ۱۳۷۶. بررسی و شناخت آسیب‌های کتیبه داریوش بیستون. مجله اثر (۲۸): ۷۱-۶۱.
- نمیرانیان، منوچهر و ملک‌نیا، رحیم. ۱۳۸۴. ارزیابی وضعیت زاگرس میانی با شرایط متفاوت دخالت انسانی. نشریه دانشکده منابع طبیعی، ۶۱ (۲): ۳۷۵-۳۸۷.
- ولی‌الهی، جلال. ۱۳۸۵. ماهیان ارزشمند حوزه زاگرس در معرض خطر نابودی. سومین همایش ملی بحران‌های زیست‌محیطی ایران و راهکارهای بهبود آنها. اهواز: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات اهواز.

Reference List

- ASLA Websie. (2008). Preservation of historic sites, districts and cultural landscapes. 1984, 2000, 2001. Available from: www.asla.org.
- Apfelbaum, S. I. & Neil, T. (2008). Extreme Projects: Ecological Restoration Needs to Address Altered Ecosystems at Larger Spatial Scales. *Handbook of regenerative landscape design*. New York: Taylor & Francis Group.
- France, R. L. (2008). *Handbook of Regenerative Landscape Design*. New York: Taylor & Francis Group.
- Cairns, J. Jr. (1999). Ecological restoration :a major component of sustainable use of the planet, *renewable resources journal*, 17 (1). Bethesda, Maryland: Renewable Natural Resources Foundation.
- Craul, P. J. & Rowe, C. L. (2008). *Restoration of Drastically Disturbed Sites: Spectacle Island. Boston Harbor. Handbook of regenerative landscape design*. New York: Taylor & Francis Group.
- Dailoo, Sh. I. & Pannekoek, F. (2008). Nature and Culture. A new world heritage context. *International Journal of Cultural Property*, (15) 1: 25-47.
- Senos, R. (2008). Rebuilding Salmon Relations: Participatory Ecological Restoration. *Handbook of regenerative landscape design*. New York: Taylor & Francis.
- Motloch, J. (2001). Introduction to landscape design, second edition. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- UNESCO Websie. (2009). The world heritage convention.pdf. (Access date :2009). Available from : <http://www.unesco.org/new/en>.
- Spirn, A. W. (1998). *Language of Landscape*. Translated from English by Bahraini, H. & Aminzadeh, B. Tehran: University of Tehran Press.
- Afshar Sistani, E. (1992). *Kermanshahan va tamadon- e dirine- ye an* [Ancient Civilization of Keranshahan]. Tehran: Zarrin Press.
- Bell, S. (1999). *Landscape pattern, perception and process*. Translated from English by Aminzadeh, B. Tehran: University of Tehran Press.
- Keller, A., Edward, B. & Botkin, D. (2003). *Environmental Science : Earth as a Living Planet*. Translated from English by Vahabzadeh, A. Mashhad: Jahad Daneshgahi.
- Khansari, M., Moghtader, M. & Yavari, M. (1998). *The Persian Garden: eshoes of paradise*. Translated from English by Aran Company. Tehran: Cultural Heritage Organization.
- Yasemi, R. (1992). *Kord va peyvastegi nezhadi va tarikhie ou* [Kourdish and their culture]. Tehran: Taban.
- Institute of Environmental Management and Assesment. (2006). *Guidlines for landscape and visual impact assessment*. Translated from English by M. Tabibian. Tehran: University of Tehran.
- Feilden, B. M., Jokilchto, J. (1998). *Management guidelines for world cultural heritage sites*. Translated from English by Hanachi, P. Tehran: University of Tehran Press.
- UNESCO Websie. 2009. ICOMOS (1992-2009). Available from: <http://icorp.icomos.org>.
- Mahdiabadi, M. (1997). Barresi va shenakht- e asibha- ye katibe- ye Darius- e Bisotun [Researching on inscription ordered by Darius I in Bisotun site]. *AsarJournal*, (28): 61-71.
- Namiranian, M. & Maleknia, R. (2005). *Arzyabi- e vaziate zagros- e mianiba sharayrt- e motefavet- e dekhlat- e ensani* [Assesment the central Zagros ecological problems]. *ManabetabieiJournal*, (2): 375-387.
- Valiolahi, J. (2006). *Mahian- e arzeshmand- e hizey- e zagros dar maraze nabudi* [Unique Zagros region fishes are exposed to be destroyed]. Ahwaz : Ahwaz Azad University.
- Ghobadian, A. (1992). *Sima- ye tabeie falat- e Iran* [Iran natural landscape]. Kerman: Shahid Bahonar University
- Golzari, M. (1978). *Kermanshahan-Kourdestan*. Tehran: Anjomane Melli.
- Moradi, M. & Amirkabirian, A. (1997). Moarefi-e ejmali- e harim, zavabet va tarh- e samandehi va ehya- ye mohavate bisotun [Introduction the historical and cultural Bisotun site]. *AsarJournal*, (28): 85-95.
- Asgari, F. (2006). *Tarh- e melli- e sianat va tosee- ye jangalha- ye zagros* [National management plan to protect the Zagros forests]. Kermanshah : Forestry and environment organization press.
- Irani Behbahani, H. & Shafiei, B. (2007). Manzarsazi- e koohestan ba estefade az giahan- e bumi [Restoration the Mountain natural landscape with native vegetation] *MohitshenasiJournal*, (42): 109-124.
- Askoblond, L. R. (2003). Ecological restoration as public education in urban environments. *Memari-ye Iran Journal*, (12): 72-79.

Principles of Landscape Restoration in Natural and Historical Sites Case Study: Bisotun, Province of Kermanshah, Iran

Sara Pouryousefzadeh*

Mohammad Reza Bemanian**

Mojtaba Ansari***

Abstract

Bisotun site as an outstanding universal value and a testimony to the ancient Persian civilization is inscribed on ICOMOS world heritage list (2006, No 1222). As wildlife refuge, Bisotun site is comprised of unique ecological values. The present article emphasizes on the role of landscape architecture in converging natural and cultural aspects in a cohesive restoration plan, providing the basis for reducing current ecological issues, promoting cultural identity and improving prosperity of the living condition of the impoverished people in the region. The present article has tried to use a descriptive-analytic method to present and codify the landscape restoration principles in natural-historical site of Bisotun.

1. Site: Bisotun historical site is located 30 kilometers northeast of Kermanshah in western Iran. Bisotun, which means “the place or stand of the God(s)”, has been of mythological value throughout Iran’s ancient history. This site is located along the ancient trade route linking the Iranian high plateau with Mesopotamia. The core zone (ca 1200 x 500m) covers the heart of the archaeological site. «This site has remained from the prehistoric times to the Median, Achaemenid, Sassanian, and Ilkhanid periods. The principal monument is the bas-relief and cuneiform inscription ordered by Darius I, the Great, in 521 BC, serving as a testimony to Persian civilization and one of the world’s most creditable historic evidences, that has been inscribed in world heritage ICOMOS list (2006. No 1222). In fact, the natural features of Bisotun region were an introduction to the formation of culture and human history in this region. At least 28 historical-artistic elements in this region have so far been inscribed by the Cultural Heritage Organization of Iran. Bisotun comprises various key characteristics which have already made it a unique place across Iran’s ancient history. They include various ecological and aesthetical features, several caves deep inside the mountain and also Gamas-Ab and Dinevar-Ab rivers, native vegetation and wildlife features which had motivated the building of bridges and hydro-plants for Sasanian kings. Furthermore, there are many fictions and folklores mingled with Bisotun. This cultural landscape had already provided a better meaning to the concept of «nature». Although this unique mountain lays in a historical silence, in fact this silence is replete with many unknown mysteries.

2. Current situation: Today, despite the ecological and cultural potentials, Bisotun faces many environmental problems and a large part of its natural resources is at the risk of destruction due to the excessive industrialization occurring in the region. Although this unique wildlife refuge is in danger, new factories are still built in its landscape boundaries and nature destruction has proved to have already had long lasting effects on local economy. The main question that the present research deals with is whether it would be possible to see the culture and nature of Bisotun in a dynamic interaction with each other and if it would be possible to study the aspects of historic restoration and natural regeneration in a cohesive approach of «Bisotun cultural landscape restoration». A descriptive-analytic method has been applied to present and codify the design principles in this site. The survey of the site has been carried out in the following two phases: a) Natural landscape study: In this phase, Bisotun’s protected area which comprises 120,000 acres of area embracing some parts of Bisotun meadow and Gamas-Ab River which are located near Bisotun historical site are studied.

b) Historical landscape study: In this phase, the national and world defined boundaries of Bisotun historical site and the trail of ancient route that contains 3,700 acres of natural landscape are studied. Research results show that during the last 50 years, the natural-historical characteristics of Bisotun site have lost their coherence and unity. It is generally believed that when a cultural landscape loses its unity and is denied the care it deserves, it cannot preserve its magic and the spirit of place which originally belonged to it. Unfortunately, the construction of inter-city freeway through the ancient site, dumping industrial sewage in nearby rivers, leveling the lands and destroying the pastures are all examples of negligence to the language of the landscape in the region. In fact, all of these factors have influenced the glory and elegance of the landscape; the elegance which attracted Iranian kings and artists to Bisotun in the past.

Keywords

Landscape restoration, Historical landscape, Natural landscape, Ecology, Bisotun.

*. M.L.A in Landscape Architecture, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran. sara.pouryousefzadeh@gmail.com.

** Ph. D in Architecture. Assistant Professor, Faculty of Art, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. bemanian@modares.ac.ir

*** Ph. D in Landscape Architecture Assistant Professor, Faculty of Art, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

ansari_m@modares.ac.ir